

Schoolhygiëne De aandacht voor de hygiëne in school was in de negentiende eeuw geen overbodige luxe. Omstreeks 1800 kregen leerlingen van alle leeftijden gezamenlijk les in één ruimte. Leerlingen brachten hun eigen lesmateriaal mee, volgden hun eigen lestempo en werden door de onderwijzer mondeling overhoord. Er bestond geen uniform leerprogramma. Schoolgebouwen werden omschreven als hokken die angst opriepen en slecht waren voor de gezondheid. Vatebender, rector van de Latijnse school in Gouda, schreef:

'in deze treurige spelonken wordt een menigte kinderen, rein en onrein, morzig en zindelijk, gezond en ongezond op één gestapeld, zoo, dat de gloed der ademen het gansche hol schielijk tot een broodoven van schadelijke besmetting stookt. Dan zijn er dikwijls nog steene vloeren en vogtige wanden, binnen welk dit rommelzootje zonder orde en tucht door elkander lacht, schreit, zingt, twist, rekt, opzegt, dat het een voorbijganger haast schrik aanjaagt.'

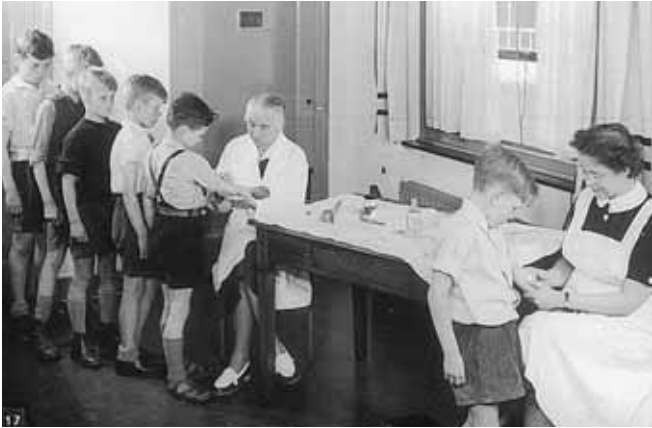
Toch richtten de eerste onderwijswetten uit de jaren 1801 tot 1806, zich niet op de hygiëne in de school, maar op de

inhoud van het lesprogramma.² In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de aandacht voor de leeromgeving van het kind en de mogelijk schadelijke gevolgen ervan voor diens gezondheid. De schoolwet van 1878 legde regels vast inzake schoolgebouwen.⁴ Een goede ventilatie en lichtinval behoorden tot de nieuwe eisen. Sindsdien zijn de regels voor schoolgebouwen verder aangescherpt. Vele scholen lijken wat dat betreft nu prima in orde te zijn. Toch is dat niet altijd het geval. Recent hebben zelfs enkele scholen hun deuren moeten sluiten, omdat er chemische stoffen waren aangetroffen. Deze stoffen bedroegen driehonderd keer de toegestane waarde van het kankerverwekkende benzeen.⁵

Aanstelling schoolarts Door de invoering van de Leerplichtwet in 1901 kwam de gezondheidssituatie van het kind steeds meer centraal te staan. De achterliggende gedachte was, dat wanneer de overheid kinderen verplichtte om naar school te gaan, zij ook moest zorgen voor een gezonde leeromgeving. Enkelen wezen op het belang van de schoolarts. Deze kon bijdragen aan de preventie van ziekten en daardoor de volksgezondheid bevorderen. Niet alleen het kind zelf had baat

De schoolarts en -verpleegster op bezoek (Nationaal Onderwijsmuseum)

Preventie van ziekten door inenting van de schooljeugd
(Nationaal Onderwijsmuseum)

bij de schoolarts, maar ook de samenleving als geheel. De schoolarts kreeg veel invloed. Hij kon ouders en onderwijzers wijzen op ziekten, die zij zelf nog niet hadden waargenomen bij het kind. Als de arts het kind onderzocht, en bijvoorbeeld schurft ontdekte, dan kon hij ouders wijzen op het nemen van hygiënische maatregelen thuis. ⁶

In 1904 stelde de gemeente Zaandam als eerste een schoolarts aan, C. J. van der Loo. Sinds die tijd was de schoolarts in opkomst. Deze medici combineerden hun functie als schoolarts met die van huisarts of gemeentearts. Den Haag was de eerste gemeente die een beroepsschoolarts aangestelde (1906). Dat was J.J. Pigeaud die dat werk tot 1927 deed. Mede dankzij hem groeide het geneeskundig schooltoezicht uit tot een vorm van preventieve gezondheidszorg voor kinderen. Pigeaud kan daarom beschouwd worden als een van de grondleggers van de jeugdgezondheidszorg. ⁷ De schoolarts kreeg een aantal taken. Hij had het medisch hygiënisch toezicht op het schoolgebouw. Dat gold bijvoorbeeld de aanwezigheid van toiletten, gescheiden voor jongens en meisjes. Deze moesten schoon zijn en in goede staat verkeren. Lokalen dienden voldoende ruim te zijn voor de leerlingen. Licht en lucht moesten in voldoende mate kunnen binnendringen. Hij had ook toe te zien op het leerproces. Kregen leerlingen voldoende beweging, waren de lessen afwisselend genoeg en duurden ze niet te lang? Vakanties en vrije tijd dienden in voldoende mate aanwezig te zijn. Daarnaast zag hij toe op de gezondheid van het individuele schoolkind door regelmatig lichamelijk onderzoek. Tuberculose kwam hij op het spoor en mogelijk ook andere infectieziekten. Door zijn adviezen verbeterden ook vaak de leerprestaties van kinderen. Hij stelde bij-

voorbeeld slechtiendheid vast. Zijn advies aan ouders was een oogarts te bezoeken en aan de leerkracht het kind vooraan in de klas te zetten. ⁸

Na de Tweede Wereldoorlog verschoof het zwaartepunt van de lichamelijke naar de geestelijke zorg. Vele infectieziekten waren bedwongen en inentingen tegen kinderziekten werden uitgebreid met nieuwe. Taken die voorheen bij de schoolarts lagen kwamen bij consultatiebureaus voor zuigelingen en kleuters: deze konden problemen met gehoor en gezichtsvermogen eerder vaststellen. Niet meer het voorkomen en bestrijden van infectieziekten stonden centraal maar bevorderen van het lichamelijke, geestelijke en maatschappelijke welzijn van kinderen. Schoolartsen kregen voortaan een eigen opleiding tot specialist met de titel jeugdarts. Zij houden zich bezig met andere dan puur lichamelijke factoren, door zich ook te richten op psycho-sociale problemen. Psychische klachten met slechte schoolprestaties tot gevolg zijn bijvoorbeeld depressie, pesten en gepest worden, verwaarlozing en mishandeling door ouders. Soms leiden die klachten tot lichamelijke gevolgen als anorexia nervosa. Ook vetzucht is een probleem, waarvan de oorzaken niet op school maar thuis liggen. Kinderen bewegen te weinig, omdat ze veel achter de buis hangen en computerspelletjes doen. Ze spelen niet meer buiten en krijgen daardoor onvoldoende beweging. Adviseren van ouders blijft dan ook een belangrijke taak van de schoolarts.

Gezondheidskolonies en zomerkampen

Schoolartsen konden in de eerste helft van de twintigste eeuw kinderen met een slechte gezondheid doorverwijzen naar gezondheidskolonies. Deze ontstonden na 1882. In de vakanties, later ook daarbuiten, konden kinderen daar zes weken lang aansterken en gezonde lucht inademen aan zee of in de bossen. Het doel was de lichamelijke ontwikkeling en het geestelijk welzijn van zwakke en / of zieke 'bleekneusjes' te bevorderen. Ouders waren vaak niet in staat hun kinderen datgene te bieden wat zij nodig hadden. ⁹ De vakantiekolonies moesten de weerstand van kinderen versterken. Artsen stelden een onderzoek in en bepaalden welke kinderen in aanmerking kwamen voor de gezondheidskolonies. De volgende kinderen kwamen voor 'uitzending' in aanmerking: zwakke kinderen, leerlingen die achter liepen in hun lichamelijke ontwikkeling, kinderen met oogaandoeningen en leerlingen met ernstige bloedarmoede. ¹⁰ De kinderarts Scheltema constateerde dat va-

kantiekolonies een positieve invloed hadden op schoolkinderen; de weerstand van kinderen nam toe, waardoor zij minder snel ziek werden. Het was van belang dat kinderen tijdig uitgezonden werden.¹¹ Volgens Bos, bestuurslid van het vakantieoord 'Egmond aan Zee', waren de voornaamste middelen om kinderen krachtig te maken en hun weerstand te versterken: licht, lucht, zon, eenvoudig voedsel, reinheid van het lichaam en een goede afwisseling tussen spel, arbeid en rust.¹² Als maat voor de doelmatigheid van genezing gold de gewichtsvermeerdering. Gemiddeld kwamen kinderen anderhalf tot twee kilo aan.¹³

Het urenlang wandelen, het drinken van lauwe melk en het op vaste tijden naar het toilet gaan levert nog steeds nare herinneringen op.¹⁴ Vele kinderen hadden er heimwee naar thuis. Tijdens hun verblijf mochten ze geen bezoek van ouders ontvangen of hoogstens één keer. Aan de kolonies waren artsen verbonden. Een van hen, G.G.J. Mettrop, schreef in 1945 een proefschrift over de kinderuitzending, waarin hij forse kritiek uitte. Hij concludeerde dat de indicatiestelling in de meeste gevallen nattevingerwerk was geweest. Tevens bracht hij naar

voren dat maar liefst tachtig procent van de kinderen die met de indicatie 'nervusiteit' waren gekomen, geen baat had bij de uitzending. Bovendien speelde mee dat de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling, die kinderen tijdens hun verblijf hadden opgebouwd, na hun thuiskomst weer spoedig verslechterde. Pedagogen en psychologen gingen zich ermee bemoeien. Zij stelden dat kinderen het beste in hun eigen veilige omgeving geholpen konden worden. In 1980 waren de gezondheidskolonies nagenoeg verdwenen. Het tijdperk van de bleekneusjes was ten einde.¹⁵ Toch komt er de laatste jaren weer aandacht voor opvang van kinderen in vakantietijd in verband met hun gezondheid. Nu gaat het echter niet om onder-, maar juist overgewicht. Er zijn zomerkampen waar kinderen naar toe kunnen om af te vallen. Gedurende twee weken kunnen kinderen op plezierige en sportieve wijze kennismaken met gezonde voeding en gezond bewegen. Net als voorheen wil men kinderen tijdens hun verblijf 'opvoeden' in goede eetgewoonten. Ook hier speelt de weegschaal een rol om het succes te bepalen. Gemiddeld vallen kinderen tijdens hun verblijf twee tot acht kilo af.¹⁶

Bewegen: goed voor de gezondheid (Nationaal Onderwijsmuseum)

Schoolmelk aanvankelijk in flesjes, later in pakjes (NOM)

Schoolmelk Kinderen bewegen tegenwoordig niet alleen te weinig, ook wordt er slecht ontbeten. Uit onderzoek blijkt dat kinderen zonder ontbijt sneller de kans lopen op het krijgen van overgewicht. Ook kunnen zij zich slechter concentreren, waardoor de leerprestaties teruglopen.¹⁷ Schoolmelk bestaat dit jaar precies zeventig jaar. In 1935 experimenteerde Rotterdam als eerste gemeente in de ochtendpauze met schoolmelk. Dit werd een groot succes, kinderen groeiden meer, waren minder vaak ziek en presteerden op school beter, omdat zij zich

nu goed konden concentreren. Rotterdam volgde hiermee het voorbeeld van Engeland op, dat eerder soortgelijke initiatieven nam. Grote melkoverschotten hielpen een handje. Om te zorgen voor een goede organisatie van de schoolmelkvoorziening kwam in 1937 het Centraal Schoolmelk Comité tot stand. Dit hield toezicht op de beschikbare fondsen, leverde melklijsten en zorgde voor de verspreiding van folders om de schoolmelk te propageren.²⁰ Schoolmelk is nog steeds actueel. De zuivelindustrie speelt handig in op het feit dat kinderen niet ontbijten. Zij bieden niet alleen melk aan, maar ook andere soorten zuivel als chocomelk en yoghurtdrink.²¹

Vetzucht Het schoolkind bleek een ideale ingang te zijn voor de preventie van ziekten en het bevorderen van de algehele volksgezondheid. Daarin is de loop van de tijd weinig veranderd. Wel is de problematiek gewijzigd. Ging het voor de Tweede Wereldoorlog om ziekelijke, slecht gevoede en haast ondervoede kinderen, de laatste jaren om het tegenovergestelde, namelijk overgewicht onder de schooljeugd. Maar of het nu om onder- of overgewicht gaat, in beide gevallen is goede voeding, veel bewegen, buitenlucht en een goed dagritme in de voeding de remedie. De gezondheidskolonies van weleer zijn vervangen door vakantiecampen. Wat dat betreft is er niets nieuws onder de zon.

Noten

- 1 Lenders, 1989, 58
- 2 Lenders, 1989, 1993.
- 3 Lenders, 1993.
- 4 Rijkens, 1889.
- 5 www.trosradar.nl.
- 6 Janssen, 1989.
- 7 Bergink, 1968.
- 8 Janssen, 1990.
- 9 Coronel, 1890.
- 10 Koopal, 1934.
- 11 Scheltema, 1907.
- 12 Bos, 1930.
- 13 Coronel, 1890.
- 14 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, A, 2004.
- 15 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, A, 2004.
- 16 www.Overgewicht.nl.
- 17 www.opvoedingsadvies.nl.
- 18 Vernooij & De Frankrijker, 2005.
- 19 www.rotterdamers.nl.
- 20 Van Setten, 1987.
- 21 www.zuivelonline.nl

Literatuur en bronnen

- Bergink, A.H.** (1968). 'Dr. J.J. Pigeaud, grondlegger van de Haagse schoolartsendienst', *Tijdschrift voor sociale geneeskunde* 46, 872-876.
- Coronel, S.** (1880). Hygiënische regelen voor den schoolgebouw. *Schoolbode: Tijdschrift voor volksoopvoeding en volksonderwijs*, 469-483.
- Koopal, A.A.** (1934). *Het gezondheidskoloniewezen voor kinderen in Nederland. Een sociaal paediatrische bijdrage*. Groningen, Den Haag, Batavia: Wolters.
- Lenders, J.** (1989). De wortels van het moderne basisonderwijs. In A. Dieleman (Red.), *Onderwijs-sociologie. Onderwijs-sociologische verkenningen*. Heerlen: Open Universiteit, 49-69

Lenders, J. (1993). Van 'leerschool' naar 'opvoedingsgesticht': opvoedend onderwijs in Nederland in de jaren 1830. *Pedagogisch tijdschrift* 18, 99-106.

Janssen, E.F.M. (Manuscript 1989). *Schoolartsen en gezinsopvoeding. De opkomst van schoolartsen in Nederland en hun bijdrage aan de gezinsopvoeding rond het begin van de 20e eeuw*.

Janssen, E.F.M. (1990). 'De opkomst van schoolartsen in Nederland tussen 1895 en 1920'. *Pedagogisch tijdschrift* 15, 76-84.

Rijkens, R.R. (1889). *Beknopte opvoedkunde vooral met het oog op de lagere school*. Groningen: Wolters.

Scheltema, G. (1907). *Gezondheidskoloniën voor kinderen*. Amsterdam: Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vacatiedkolonies.

Swankhuisen, M., Schweizer, K., & Stoel, A. (2004). *Bleekneusjes. Vakantiekolonies in Nederland. 1883-1970*. Bussum: THOT.

Setten, van, H. (1987). *In de schoot van het gezin. Opvoeding in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw*. Nijmegen: SUN.

Vernooij, L. & Frankrijker, H. de (2005). Zeventig jaar schoolmelk in Nederland. *De school anno* 22 (3), 21-29.